

Matjaž Pikalo

DRUGAČNOST V LUŽI

Povabili ste me k sodelovanju na temo Drugačnost v mladinski književnosti. Moje razmišljanje naj bi se dotaknilo kar drugačnosti v *Luži*, delu, ki sem ga napisal za otroke. To pojasnujem zato – pravzaprav bi to moral narediti kar dvakrat – da moj prispevek ne bi izpadel preveč samovšečno, kajti v njem se bom dotaknil tudi drugačnosti v romanu *Modri e*, katerega avtor sem. Vendar pa – ali ni o lastnem delu celo težje razmišljati kot o kakšnem drugem, drugačnost gor ali dol. Sploh, če se te drugačnosti ali pa nečesa, kar ugotovijo drugi, na primer new age-a, avtor niti ni prav zavedal, ko je knjigo pisal.

Dovolite pa mi, da se najprej pojma *drugačnosti* dotaknem v Prežihovih *Samorastnikih*. Na vrhuncu osebne krize, posledice krivičnosti, ki jo je doletela v življenju, Hudabivška Meta, mati samohranilka, kot bi rekli danes, in to deveterih otrok, pravi nekako takole: »... *Vi niste kakor drugi otroci, vi ste samorastniki ...*« in nadaljuje z znamenitim monologom. Kar na začetku te samoizpovedi pade v oči, je prav izraz *drugi*, s katerim mati označi druge otroke in s katerim podkrepi samorastniško poreklo svojih. S tem ko jim pravi, da niso kakor drugi, to je običajni otroci, jim torej že pravi, da so *drugačni*. To pa v takratni in marsikje še današnji praksi pomeni, da so običajni otroci zakonski, da so krščeni, da so plod ljubezni, potrjene z zakramentom poroke pred bogom, da imajo očeta, ki živi z njimi itn. Otroci, kakršni so njeni, pa vse to niso, ampak so *drugačni*: so nezakonski, so brez očeta, so plod prepovedane ljubezni, celo nezaželeni so, skratka, *pankrti*, kakor bi rekli v ljudskem ali pankovskem jeziku ob njegovi petindvajsetletnici danes, oziroma da so, z Vorančevimi besedami, *samorastniki*.

Oznakam, kot so: *kukavičji*, kar bi lahko komentirali podtaknjen, *sirota* ali *sirotej*, kar velja za otroke iz sirotišnic, *pastorek*, kar so posvojenci, ali pa *ibržnik*, kar je narečni izraz za odvečnega, nezaželenega otroka, ali pa preprosto *drugi*, *drugačen*, je Prežih dodal še nadvse poetičen izraz *samorastnik*. Pa ne samo to, pisatelj ga je celo oplemenitil, mu dal nek poseben, pozitiven, uporniški in celo revolucionaren pomen, kar je vsekakor umetnost ali pa sposobnost posebne vrste, ki se ne posreči vsakomur. Drugačnost v takem kontekstu naj bi bila namreč nekaj negativnega, slabega, prostaškega, nespodobnega, protizakonskega, da, tudi antikrščanskega, Prežih pa je takšno vrednotenje obrnil na glavo.

Samorastniki so neobičajni, drugačni otroci, njihovo poreklo je drugačno, z drugačnostjo bodo zato zaznamovani za vse življenje, s čimer je Prežih prav na primeru otrok na radikalen in prevratniški način spregovoril o drugačnosti tudi v mladinski literaturi. Reči namreč moramo, da samorastniki seveda niso samo drugačneži kar tako, sami po sebi, ampak da nosijo v sebi tudi revolucionaren naboj oziroma kal, ki kliče po spremembah v družbi in jih tudi odkrito napoveduje. Te pa naj bi po Prežihovem literarno-političnem prepričanju in opredelitvi dosegli prav oni, samorastniki. Vemo, kako so se ta pričakovanja končala in da so se, tako kot na primer silna prizadevanja pankarja proti obstoječemu sistemu na Zahodu ali Vzhodu, izjalovila, kar pa Prežihovi inovativnosti niti panku ne jemlje teže. Potrjuje pač samo znano dejstvo, da revolucija slej ko prej požre svoje otroke. Zato

je treba biti z njo, tako kot z literaturo, kot spoznavam v zadnjem času, skrajno previden. Pa čeprav gre za mladinsko ali celo otroško književnost. S tem pa je treba biti previden tudi s pojmom *drugačnosti*.

Na Samorastnike in Metin monolog leti satirična replika iz mojega romana *Modri e*. Tam se glavnemu junaku Alfredu Pačniku zdi, da mu njegova mama, podobno kot Hudabivška Meta svojim otrokom, že od rojstva pravi, da ni tak, kakršen so drugi otroci, ampak drugačen. Celoten dialog bi se najbrž glasil: »*Ti nisi kakor drugi otroci, ti si drugačen*,« a ga ne zapišem, pač pa ga samo obnovim in parafraziram. Tukaj je pojem *drugačnosti* uporabljen čisto neposredno, Poštar, kakršen je nadimek glavnega junaka, je okarakteriziran kot *drugačen* popolnoma naravnost.

Ugotavljam lahko, da je *drugačnost* kot okarakterizirana lastnost pravzaprav lahko zelo hvaležna snov pri pisanju in ustvarjanju literature in njenih likov. Seveda pri tem ne mislim na trivialnost in morebitno komercialno uspešnost, pač pa na čisto obrtniškost, to je spretnost pri ustvarjanju, čeprav to obrtniško spoznanje ali pa trik, ko se ga enkrat zavedajo, avtorji ali pa njihovi vzpodbujevalci – uredniki, najbrž uporabljajo tudi kot dobro prodajano snov. No, meni gre pač samo za uspešnost v romanu ali pa v zgodbi *per se*. Pa tudi če bi šlo za t. i. trivialno *drugačnost*, torej za drugačnost z namenom, da bi se ta prodajala in bralcu ugajala, dvomim, da bi imel v naših tržnih razmerah lahko avtor profit. Nagonsko se raje lotevam drugačnosti, ki »širi razpravo o življenjskih možnostih«, kot pravi iztočnica za naše razpravljanje. Kje je ta meja in ali sploh obstaja, ne vem; ampak zdi se mi, da ima vsak dober avtor glede tega vgrajen kompas, katerega smernik se zgane, če pisec zgreši. Mogoče bi lahko govorili o meji dobrega okusa, a o njej se ne razpravlja, zato so nenazadnje poklicani in plačani uredniki, ki avtorje na ta problem opozarjajo, ali pa, kot rečeno, celo vzpodbujajo.

Drugačnost že po definiciji loči glavnega junaka od drugih, navadnih likov, in s tem ustvari neko dramatičnost, ki je za zgodbo seveda dobrodošla. Drugačnost je dragocen pojem, s katerim je treba previdno ravnati in ga negovati. Po možnosti je treba *drugačneža* tudi zaščititi in braniti, saj je drugačnost navadno sama proti vsem, to je enakim ali pa povprečnim. (Lepo je pred kratkim za konec svojega dnevnika v Sobotni prilogi zapisal naturalizirani bosanski igralec: *Smrt povprečju!*) Vsi pa so že po logiki močnejši kot eden, zato je treba tistemu v manjšini pomagati in se zanj boriti, tako v življenju, kakor tudi v literaturi. Poglejmo si na primer *siroto* in *siroteja* v literaturi. Prva nastopa v ljudski pesmi, s čimer se bom na kratko dotaknil drugačnosti v liriki, drugi pa v zgodbi pred nedavnim umrle kraljice otroške književnosti Astrid Lindgren. Naslonil se bom na filmsko oz. radijsko priredbo književnega dela: izpostavil pa bom seveda razpita lika Jerice in Erazma.

Zakaj na temo drugačnosti govorim o *sirotah*? Prav zato, ker so ti liki takšni zato, ker so *drugačni*, kot je že bilo ugotovljeno. Oba omenjena junaka sta siroti, ki sta ostali brez matere ali staršev nasploh. Sirota Jerica je kruta in mrakobna ljudska pesmica, a otrok to ne moti, da je ne bi tako radi prepevali v vrtcih, kot sem imel priložnost videti oz. slišati med svojim kratkim delom v vrtčevski skupini. Pravzaprav sem tam to pesem tudi ponovno odkril in se nad njo zamislil, potem pa jo nemudoma začel tudi sam izvajati s svojo glasbeno skupino in jo kot priredbo tudi uvrstil na naš zadnji album. Ugotovil sem namreč, da je

pesem kljub morbidni vsebini čudno privlačna, kar je paradoks, po drugi strani pa odkriva delček naše mentalitete, ki je nekako nagnjena k temačnejšim vsebinam, kakršna veje iz te pesmi. Jerica je sirota brez matere in očeta (čeprav o njem pesem molči). Še več: Jerica je pravzaprav mrtva, pokojna dušica, za katero se izkaže, da je bila na krut način ubita. Njena morilka pa je bila njena mačeha. Jerica je torej pastorka, ki je ostala brez prave matere. Z njo se sreča šele v nebesih, ko se reši tuzemskega krutega življenja, ki je bilo posledica materine smrti. Jerica je torej *drugačna*, ko postane *pastorka* se začne nad njo izvajati nepojmljivo nasilje, kakršnega v otroški liriki ne poznamo oz. ga ne doseže nobena znana pesem. Da pa bi takšno in podobne sirote zaščitil, kot je po mojem mnenju treba zaščititi drugačnost, iz katere izhajajo krivice, ki se godijo literarnim in živim osebam, sem v priredbi te pesmi dodal še nekaj svojih verzov in jih strnil v naslednje sporočilo: *Otrok je samostojno bitje, treba ga je spoštovat, ni nikogaršen, pripada sebi, treba ga je zavarovat'! Vsak poseg v njegovo življenje, bi b'lo treba kaznovat'!*

Erazmovo zgodbo poznamo: tudi on je *drugačen* zato, ker je *sirotej* brez matere in očeta. Živi v internatu oziroma domu in bolj kot vse na svetu si želi, da bi ga posvojila kakšna lepa gospa. A na njegovo žalost se ljubeznivi obiskovalci doma največkrat odločijo za ljubke deklice s kitkami in sladkim nasmehom, nikakor pa ne za fanta, kakršen je on, ki ima povrhu še pege. Kakšna diskriminacija! Vendar je prav ta diskriminatornost nekakšen suspenz, ki se na koncu obrne celo v njegov prid. Gledalec že misli, da Erazma nihče ne bo vzel niti v rejo, saj je ves pegast kot kukavičje jajce, torej je podtaknjeneč (kdo bi ga le hotel). Če že, bo prišla za posvojitev v poštev dejansko samo kakšna lepa deklica, kot se tudi zgodi. Za siroteja se bo kvečjemu zavzel samo potepuh, kakršen je Oskar, a ta mu pač ne bo mogel nadomestiti očeta. Toda zgodi se ravno to – z njegovo pomočjo najde dobro žensko, tudi potepuhovo dobro vilo, ki ga je nazadnje pripravljena sprejeti in mu nadomeščati odsotno mater.

Torej so avtorji književne zgodbe pa tudi filmske in radijske priredbe vsi po vrsti stavili prav na ta suspenz in igrali na karto Erazmове drugačnosti od drugih otrok. Erazem ni namreč drugačen od njih samo po zunanosti, ampak je okarakteriziran tudi kot neroda, saj zmeraj naredi kaj narobe. Ker pa ga vsako leto redno spregledajo pri posvojitvah, velja tudi za večno zgubo. Njegova prihodnost internatskega otroka pač ni videti rožnata. On je drugačen tudi od drugih otrok v internatu in s tem obsojen na večno življenje na obrobju. Toda – najde se prav drugačnež, potepuh, ki zaradi svoje zavestne odločitve, da bo drugačen od navadnih ljudi, ki na primer hodijo v službo in plačujejo davke, pristane na robu, kot sirotej, s katerim se sreča. Tukaj drugačnost sreča drugačnost in jo posvoji, bi lahko rekli. Zguba, ki že od začetka ni imela šansa, da bi se rešila iz pekla, v katerem se je nič kriva znašla, najde rešitelja, ki je prav takšen kot on. To pa ne samo zato, ker je *drugačen*, drugačnih načel in pogledov na svet, pač pa tudi zato, ker ima veliko srce. Rad bi verjel, da je temu tako in da je to sporočilo knjige, o katerem velja premisliti vedno znova. Tukaj gre še za solidarnost, spoštovanje drugačnosti, ljubezen do vseh otrok, ne glede na njihov socialni položaj, raso ali spol itn., skratka vrednot, ki v naših novih družbenih razmerah, zmeraj bolj podobnih tistim v romanu, vse bolj izginjajo oziroma se spet kažejo na površju kot problem, s katerim se kaže soočiti in nanj vedno znova opozarjati.

Prepričan sem, da drugačnost ustvarja boljši svet, kot sem omenil že med vrticami. Če ne bi bilo drugačnosti, ne bi bilo napredka, pa naj gre za drugačnost v znanosti, umetnosti, politiki ali gospodarstvu. Poglejmo si samo računalniškega genija Billa Gatesa. Nekdanji frik, notoričen drugačnež – pripadnik ameriške družbe, je z računalniškim imperijem, ki ga je polagoma ustvaril, postal eden najbogatejših Američanov in kar je še pomembnejše: olajšal nam je marsikateri miselni in logistični napor, čeprav nas je navadil na delo z računalniki, brez katerih si življenje danes le še težko predstavljamo, čeprav jih ne razumemo.

Težava drugačnosti je v tem, da je treba pri njenem ustvarjanju in izvajanju, pa tudi pri njenem sprejemanju, aktivno sodelovati, drugače z njo ni nič. Bill je to s prijateljem počel kar v garaži, od tam pa je duo nadaljeval uspešno zgodbo vse do vrha ameriških nebotičnikov.

Tukaj bi se rad navezal na *Lužo*, kjer je bila ta *drugačnost* – najprej kot *new age*, a se mi zdi bolj primerna oznaka prav *drugačnost* – opažena s strani drugih. Gre za drugačnost v nekakšnem alternativnem vrtcu, lahko bi rekel kar drugačnem vrtcu, v katerem preživlja zadnje obdobje pred odhodom v pravo šolo mali šolar Ran, z vzdevkom *Luža*. To pa zato, ker mu včasih še uide v hlače in zato ker se rad igra v lužah. Ampak v tem, denimo, razkrivanju tabu teme – težavah pri mokrenju v hlače ali posteljo – ne vidim še nobene radikalne drugačnosti. Niti je ne vidim v opisovanju prehranjevalnih navad te skupine, čeprav gre za vegetarijance, ali pa v jogi, ki jo izvajao ti otroci namesto kakšne druge telesne aktivnosti, denimo košarke ipd. Če prav pomislim, sicer drži, da se *Luža* dotika tudi drugih tabujskih tem, med vrticami se da prebrati o ločenih starših, kakršnih je v njegovi skupini kar nekaj, najdemo lahko tudi namige o smrti, prikriti narkomaniji, celo poglavje pa je namenjeno dojemanju spolnosti pri otrocih, kar gotovo povzroči nekaj nelagodja, ker je pač tabu tema. Ampak to ni moj problem, upam samo, da pri tem nisem bil preveč nasilen. Pravim namreč, da se te drugačnosti pri opisovanju niti nisem zavedal, mogoče sem jo bolj slutil in vpletal intuitivno.

To drugačnost vidim širše, in sicer kot celoto, kot drugačno skupino, ki se je znotraj ustanove, kakršna je vrtec, odločila za drugačno usmeritev in način življenja. Seveda je potem takšen hočeš nočeš tudi *Luža*, ne da bi ga kdo vprašal, ali mu vse to ustreza in če se to sploh gre. S tem je namreč že zaznamovan za drugačnega od otrok v drugih vrtčevskih skupinah, čeprav čuti, paradoksalno, da jim je nekako enak. *Luža* je oboje – je drugačen in enak kot drugi otroci, kar mu omogoča do obeh opredelitev zdravo distanco, odmik, zato lahko o svojih občutjih in dojemanju sveta tudi spregovori kot pisatelj oz. opisovalec; zgodbe mu po nareku piše njegov oče.

Ampak to še ni težava, o kateri hočem spregovoriti. Namreč o težavah alternativne skupine, ki noče biti ustanova, kakršna je navaden vrtec, ampak hoče biti drugačna. Pomislimo: nekaj jo je v to gotovo moralo pognati. Najprej potreba po ustanovitvi takšne skupine, ki je lahko posledica pomanjkanja časa, statusa staršev, saj ga imajo npr. tisti, ki še študirajo, po eni strani veliko, po drugi pa malo, ker je pač prilagojen študijskim obveznostim. Potem je lahko to dejansko odločitev za vegetarijanski način prehrane, nenazadnje pa gre tudi za kronični manjko materialnih sredstev, potrebnih za obiskovanje navadnega vrtca. Ti so v zadnjem času nenormalno dragi in dejansko obstajajo posamezniki, ki si vrtca ne morejo privoščiti in raje ostajajo skupaj z otroki doma ali pa jih zaupajo v varstvo starim staršem, če jih imajo, ker se to bolj splača (Cinik bi se vprašal: ali niso

s tem že ustvarjeni pogoji za drugačen način varstva). Torej je zgoraj omenjena potreba po *drugačnosti* utemeljena.

Težava pa je, ko mora tako zastavljena ustanova pognati svoj stroj tudi v praksi, takrat se pojavijo vrzeli. Kaj hitro se razkrije, da ima tako mišljena drugačnost v praksi pomanjkljivosti, kar je normalno (katera drugačnost pa jih nima?). Nič ni namreč popolno. Ponavljam – pozdravljam spremembe, ki skušajo olajšati življenje posameznikom, ali tiste, ki poskušajo izboljšati obstoječo družbeno ureditev, seveda ne na silo ali z nasiljem, kot je to pri nas počel zdaj že propadli sistem. Ampak spremembe, izboljšave je zelo težko doseči, mogoče težje, kot si neka skupina, preden se tega loti, predstavlja. Za spremembo moraš imeti, kot smo že ugotovili, vzrok, nekaj te mora v to pognati, neka stiska ali pa želja, potreba po tem, da bi živel in delal drugače kot večina. Drugič, in to je tisto, kar ugotavljam, na tako zastavljeni poti je treba biti maksimalno angažiran, pri tem se mora posameznik ves zastaviti, drugače ni nič, tako učijo izkušnje. Tukaj pa ponavadi tudi nastopijo težave, ker modernemu človeku za tako zahtevano udejstvovanje preprosto zmanjkuje časa, oziroma je preveč vezan, recimo, na službo. Zato največkrat ostane kar po starem, tako kot je bilo, poskusi po novem, drugačnem, boljšem itd. pa se počasi izjalovijo ali pa postanejo nekaj »vmes«. Seveda je tukaj še »drugačnost« v kakšnih posebnih vrtcih ali pa zasebnih šolah, ki deluje tako, da jo starši samo dobro plačajo. Ampak to je potem samo ekskluzivnost. Ali pa če otroci, ki obiskujejo vrtec z zdravo, t. i. vegetarijansko prehrano, potem na skrivaj jedo meso pri svojih babicah (Če bi se spet oglasil cinik, bi rekel, da je glede na materialni položaj večina skupin že tako vegetarijanskih, ker ni denarja za meso). To potem spet ni to. Nič nimam proti vegetarijanstvu, celo sam sem nekaj časa to skušal biti, a mislim, da bi morali starši upoštevati najprej svojega otroka in njegove potrebe, ne pa ga kar na nekaj obsoditi (oz. mu določiti jedilnik); potem bi morali upoštevati še razmere, kakršne se oblikujejo v moderni, hitro razvijajoči se v družbi, kjer ni časa niti za običajno kuhanje, kaj šele za posebno, kakršno zahteva vegetarijanstvo. Z drugimi besedami – zavedati bi se morali, da je lahko odločitev za kakršno koli drugačnost delikatna in da je treba biti z njo previden.

Vzpostaviti nov, boljši ali pa drugačen svet, so resne težave in jih ni mogoče kar tako rešiti. Včasih se zdi, da nas celo presegajo. Prav o tem na prizanesljivo satiričen način pripoveduje *Luža*. Mislim, da zaradi tega pri alternativni in podobnem ne bi smelo biti nelagodja. Zavedati bi se morali, da lahko spremembe na bolje dosežemo samo z lastnim angažmajem in vsi skupaj, nikakor pa ne izolirano in ločeno drug od drugega. Če je tako, se rado zgodi, da potem normalni na drugačne gledajo kot na neko čudaško pleme ali neko »primitivno ljudstvo«. Zato bi morali ohraniti stik s tradicionalnimi oziroma navadnimi (družbenimi) skupinami, kakršne koli pač že so, in si skupaj z njimi prizadevati za spremembe na boljše, zavreči pa stare in zastarele metode in načine delovanja. Le tako je mogoče razumeti *drugačnost*. Le tako je možen napredek in skupno dobro, se mi zdi. Za to naj bi bila sicer odgovorna politika. Ampak ne bi zdaj o tem.